
Rahela LEVI

DA NIJE BILO ČIKA SAVE...

Rahela Levi, rođena Ruben, rodila se 26. februara 1924. godine u Beogradu, od oca Rahamima-Rake, rođenog u Prištini 1903, i majke Flore Ruben, rođene Koen u Sarajevu 1904. Imala je sestru Buenu – Bojanu, mladu tri godine. Porodica majke Flore nije bila religiozna, deda Leon Koen je radio kao kino operater, a baka Rehela je bila domaćica. Porodica po ocu je bila religiozna, deda Hajim je bio rabin u Prištini a baka se zvala Bono-

za. Išli su u sinagogu u Cara Uroša – Bet Izrael.

Školovala se u Beogradu gde je završila trgovačku akademiju. Posle rata bila je šef računovodstva u Direkciji za izgradnju autoputa „Bratstvo i jedinstvo“. Do penzionisanja, ranih 1970-ih, radila je kao knjigovoda u raznim firmama u Beogradu.

Njen otac Rahamim Raka Ruben poginuo je u avionskoj nesreći 1950. godine kod Zagreba.

Iz braka sa Hajimom Levijem, diplomiranim inženjerom elektrotehnike iz Sarajeva, ima sina Raku Levija, doktora elektrotehničkih nauka i unuku, Miu.

Rahela Levi je umrla 14 decembra 2004. godine.

Aprila 1941, stanovali smo u ulici Gundulićev venac 23 u Beogradu. Prvog dana rata, 6. aprila, bomba je pogodila kuću u kojoj smo stanovali u dvosobnom stanu. Ostali smo bez ičega. Posle bombardovanja moja mama Flora, sestra Buena i ja pobeogle smo u sela oko Beograda.

Bežale smo do sela Žarkovo. Do tamo smo išle volovskim kolima sa ostalim izbeglicama koje su bežale iz Beograda. Noć smo provele u školskoj zgradi gde smo prespavale na klupama. Pred zoru su došli seljaci sa sekirama u rukama. Hteli su da nas oteraju jer ćemo im doneti nesreću – doći će Nemci zbog nas Jevreja i pobiti celo selo. Uplašile smo se i odlučile da se vratimo u Beograd. Kada smo se vratile i prijavile policiji, 19. aprila, dobile smo žute trake i morale da idemo na prinudni rad.

Moj otac Rahamim-Raka Ruben, tada saradnik „Politike“, bio je 6. aprila mobilisan u Drinskoj diviziji i poslat u pravcu Šapca, gde je i zarobljen. Ja sam tih dana, odmah posle kapitulacije Jugoslavije, išla na vakcinaciju protiv tifusa. U ulici Vuka Karadžića, sasvim slučajno, nalletela sam na kolonu zarobljenih srpskih vojnika, među kojima je bio i moj otac. Mojoj radosti nije bilo kraja. Kad sam došla kući i počela da pričam da sam videla tatu, on se pojavio na vratima u nekom kaputu i odeći koja mu je bila bar nekoliko brojeva manja. Tada nam je ispričao kako je uspeo da pobjegne iz voda zarobljenika.

Porodica RUBEN: BOJANA (sestra RAHELINA), FLORA (majka), RAHELA i RAKA RUBEN (otac), fotoreporter „Politike“

Posle zarobljavanja, Nemci su ih sprovođili kroz Beograd. Na putu za Pančevo, trebalo je da pređu preko pančevačkog mosta, ali nemački oficir koji ih je sprovođio nije znao put prema mostu pa je nekoliko

puta proveo kolonu ukруг, ulicom 29. novembra, tada ulicom kneza Pavla. Narod je izašao da gleda tu čudnu kolonu. Među njima je bio i tipograf „Politike“, kolega i tatin poznanik, kome se ne sećam imena. Stajao je pred kapijom svoje kuće. Kad je video da kolona ponovo prolazi, doviknuo je tati: „Beži, Rako, u moju kuću“. Pošto je tata oklevao, sami vojnici zarobljenici su ga nagovorili; zaklonili su nemačkom vojniku vidik svojim telima i omogućili tati da utrči u kolegino dvorište. Tamo mu je kolega dao svoje radničko odelo. Pošto mu je odelo bilo malo, budući da je moj tata bio mnogo krupniji, ogrnuo ga je zimskim kaputom da pokrije pantalone, bluzu i košulju, koja nije mogla da se zakopča.

Živeli smo jedno vreme u Molerovoj ulici, na mansardi, zbijeni kao sardine, jer je bomba uništila kuće više članova naše familije. Tu sam sačekala kraj školske godine. Bila sam učenica drugog razreda državne trgovačke akademije – ekonomske srednje škole.

Deda Leon Juda Koen, mamin otac, streljan je 27. jula 1941. godine. Držao je trafik u Beogradu. Deda Leon je obilazio rodake i svima govorio da se kriju i ne prijavljuju policiji kad budu pozivani jer Nemci deportuju i ubijaju, ali je ubijen među prvima posle diverzije u Beogradu. Streljan je, zajedno sa prvih stotinu talaca, na Tašmajdanu. Naš teča Isak preselio se u Prištinu, a mi smo terani na prinudni rad tokom juna, jula i avgusta. Tata je bio na raščišćavanju ruševina posle bombardovanja. Ja sam čistila kuće u kojima su se nalazile nemačke ustanove i komande. Jednog dana muškarci su odvedeni u logor Topovske šupe.

Oktobra 1941. sakupljaju preostale muškarce. Tata odlazi u Ortopedsku bolnicu, kod doktora Đorđa Marinkovića, velikog porodičnog prijatelja, koji mu stavlja gips na zdravu nogu i zadržava ga na „lečenju“. Tada vadimo lažne legitimacije, kao izbeglice iz Prištine, u čemu nam pomaže doktorova žena Stanka Marinković. Ona ih je dobila u kafani „Suvi đeram“, u Sarajevskoj ulici, preko prijatelja. Otac postaje Radovan Rosić (isti inicijali kao Rahamim Ruben), mama Flora je Ljubica, sestra Buena postaje Bojana, a ja – Rahel (Ela) postajem Jelena (Jela) Rosić.

Novembra 1941. počeli su da sakupljaju muškarce iz bolnica. Moj tata beži sa Stankinim ocem, Milošem Grčićem, u radnju mog strica Isaka. Tamo se 13. novembra skriva ceje noći, a izjutra, 14. novembra, odlazi fijakerom na stanicu sa gipsom na nozi, koji mu Stanka skida u vozu. Mi žene smo, rano izjutra, za vreme policijskog časa, predvođene Stankom, došle kradomice do železničke stanice, po velikom snegu

i nevremenu. Zbog nevremena je na stanici, na ulazu, stajao samo jedan Nemaac. Provukli smo se kroz prolaz između pošte i stanice. Svi se ukravamo na voz za Prištinu da idemo kod strica. U vagonu u mraku tata je kresnuo šibicu i ugledao gomilu poznatih lica: – Pa ljudi, ovaj je vagon pun Jevreja – rekao je.

Lažna
legitimacija
RAHELE LEVI
na ime
Jelene Rosić

Stigli smo do Kuršumlije i ne možemo dalje jer su Šiptari zatvorili granicu na Prepolcu. U Kuršumliji ima puno Jevreja, negde oko četrdeset. Na stanici nas je sačekao Mika Altarac Smederevac, koji je to radio svakog dana. Mika je bio sa ženom, ćerkom i svastikom. Tu je bio i Dača Koen, sa ženom Lenkom, bratom Simčetom (sekretar hora „Braća Baruh“), sestrom Elzom, tetkom Rejnom i njenim mužem, vlasnikom fotografske radnje u Sarajevskoj ulici. Tu je bio i gospodin Pesah, vlasnik bioskopa „Takovo“, sa sinom, Jaša Bejosif, izvesni Pinto, porodica Pijade i drugi.

Odseli smo u hotelu „Evropa“, čiji je vlasnik bio g. Živorad Arsenjević, kafedžija. Pored svih Jevreja tamo su bili i Radivoje Uvalić i V. Stojanović, koje je kasnije sakrio Raša Nikolić iz Konjuve. Zatim smo iznajmili sobu u jednoj krovinjari na stočnoj pijaci, odakle je trebalo da predemo u Prištinu. Pošto je 1942. godine zima bila veoma hladna, odložili smo put.

Te zime vodile su se velike borbe između četnika i partizana. Gde god da su partizani nakratko bili na vlasti, Nemci su dolazili u kaznene ekspedicije. Posle svake nemačke kaznene ekspedicije, išli smo dalje. Jedni uz Toplicu u Merces, a mi prema Blacu, gde smo se zaustavili u

Dankovićima, na oko četiri kilometra od Kuršumlije. Tu nas je bilo oko trideset izbeglica u kući domaćina Predraga Vasića. Bilo je to 20. februara 1942. Ostali smo tu mesec dana.

U mestu Preskoca proveli smo sledećih šest meseci. Raša Nikolić je radio u Beogradu, kod narodnog bazara – jevrejske trgovine na Terazijama, pa je stoga pomagao nama Jevrejima. Iznajmili smo kuću Ljube Nikolića na pijaci. Mi sa jednom Slovenkom, tumačem, bežimo u Grgure noću. Odatle u Kaljaju 10. septembra, kod meštana koji se zvao Živadin. Tu ostajemo oko tri meseca, zbog mamine sestre Olge Koen, udate Bogdanović, koja je kasnije streljana u logoru u Nišu, na Crvenom krstu. Ostajemo do 20. decembra. Posle Kaljaje prelazimo da se ponovo krijemo u Preskocu, gde provodimo skoro celu 1943. godinu.

Leta 1943. dolaze Bugari, hapse nas 7. jula i vode u zatvor u Kuršumliju. Tatu nisu našli pa smo samo nas tri žene bile u zatvoru. Živorad i Živka Arsenijević ponovo pomažu. Živko odlazi kod bugarskih oficira Divčeva i Bakalova, koji su kod njega svraćali u kafanu svakog

jutra, i moli ih da nas puste. Rekao im je: „Mi Srbi imamo staru izreku – dobro čini, dobrom ti se vraća, čini zlo, zlo će ti se vratiti“. Bugari su nas pustili iz zatvora posle sedam dana. Bežimo iz Preskoce 14. oktobra 1943. Pešačimo osam kilometara do sela Grgure, kod čika Save Bradića. U Grguru provodimo zimu. U malo selo Muadere bežimo ispred Nemaca i krijemo se od 20. marta do 20. aprila 1944. Posle se vraćamo kod čika Save u Grgure i ostajemo do oslobođenja Beograda, 20. oktobra. Tada krećemo nazad, preko Barbatovca, gde ostajemo do 31. oktobra. Odatle, preko Prijepolja i Niša, stižemo do oslobođenog Beograda 7. novembra 1944. godine.

Životi su sačuvani: seljak SAVA BRADIĆ i RAKA RUBEN (u sredini) sa sveštenikom i seoskim učiteljem (desno)

Ivo i priče o skrivanju kod čika Save.

Sakrivali smo se u selu Grguru, opština Blace, kod čika Save Brađića. On je tata napravio, a bio je tesar, savršenu mračnu komoru od drveta, na koju je tata stavljao objektiv fotoaparata i na prozoru, na sunčevoj svetlosti. eksponirao papir da bi noću, dok smo mi deca spavali, razvijao fotografije. Sećam se kako smo po nekoliko kilometara išli da donosimo vodu sa izvora da bi on ispirao fotografije. Svaku fotografiju, a bilo je tu slika za lažne i prave legitimacije, sa venčanja, slava i sahrana, on je naplaćivao u žitu – jedna šajkača žita za jednu sliku.

Ne bih želela da se zaboravi na plemenitost saradnika lista „Politika“, naročito čika Diše Stevanovića, njegovog sina Mire, snaje Vide, Jurija Isakovskog i drugih, koji su mojoj mami, kada je dolazila krišom u Beograd, u „Politiku“, sa lažnim dokumentima, prerusena u srpsku seljanku, davali fotomaterijal koji je tata koristio za izradu slika koje su nas prehranile za vreme rata. Mama je dolazila u Beograd i odseđala kod Stankine majke, redovno se prijavljivala policiji, a ovi su dolazili noću u rutinsku proveru stana. Sve su to oni zajednički pregrmeli i odstrepeli, ali jednom izgleda da je neko prijavio (mislimo da je to uradio jedan šofer „Politike“ koji je prepoznao mamu). Izdata je poternica i cela željeznička stanica je bila oblepljena njenim slikama. Stankina susedka, koja je radila na željezničkoj stanici, došla je i rekla Stani da skloni mamu. Mama se ubrzo vratila u selo, ukrcavši se na voz na Topčiderskoj stanici.

Želim da ovim putem odam dužnu pažnju i izrazim svoju zahvalnost čika Savi za taj herojski gest koji je najverovatnije skrenuo tok događaja oko našeg bežanja i skrivanja, a vrlo verovatno odlučio da naša porodica ne bude odvedena u logor gde su stradali mnogobrojni članovi naše šire porodice.

Najdraži trenuci – RAHELA sa unukom MIOM

Kada je Gestapo došao blizu, negde početkom 1944, da odvodi komuniste i Jevreje, moj je otac odlučio da treba ponovo da se pakujemo, bežimo u šumu i pokušamo da nađemo novo skrovište. Na to je čika Sava stao ispred njega i rekao: „Rako, vi nigde nećete ići, u ovoj kući ste sigurni i bezbedni! Prvo će morati mene i moje devetoro dece da ubiju pa onda vas!“ Kad su četnici insistirali da smo partizanski simpatizeri, da će da nas odvedu, čika Sava im je rekao: „To možete samo preko mene mrtvog, ovo je jedna poštena porodica koju smo mi primili kao najrođenije i spremni smo po svaku cenu da ih zaštitimo od svakoga, pa i od vas...“ Nije čika Sava znao da smo Bojana i ja šile rublje od padobrana za partizanku Drinku Pavlović iz sela Spanca, koja je došla po preporuci do nas. Ovu čuvenu partizanku su ubili na mučki način u logoru na Banjici 1943. godine.

Tata i mama su odlučili da ostanemo do kraja rata sa porodicom Bradić. Živeli smo kao jedna porodica. Nas četvoro smo kod njih delili jedan krevet, ali nam je uvek bilo dobro i što je najvažnije – sigurno. Naše porodice su se okumile, čika Sava je bio kum na venčanju moje sestre Buene (Bojane), a moja mama je kumovala na venčanju Milanu, kao i mlađem bratu Tomislavu, a Milanovoj ćerki na rođenju dala ime Olga, po sestri koja je streljana u logoru na Crvenom krstu. Niko nas iz hrabrog i patriotskog sela Grgura nije nijednom, za vreme rata, odao, iako su sva deca znala da se jedna jevrejska porodica krije i živi među njima.

Za naše spasenje, orden Pravednika među narodima dobili su: Sava i Jovana Bradić, Predrag Vasić, Đorđe i Stanka Marinković.